

11 EYLÜL SÜRECİNDE KAFKASYA'DA GÜVENLİK POLİTİKALARI

Doç. Dr. Kamer KASIM*

ÖZET

Bu çalışmada, 11 Eylül terör eylemlerine giden süreçte ve eylemler sonrasında Kafkasya'da güvenlik konusu analiz edilecektir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra bölgede yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış ve bölgesel güçler bu ülkeler üzerinde etkili olabilmek için bir rekabet içerisine girmişlerdir. Rusya'da 1992 yılından sonra hakim olan Avrasyacı bakış açısı ve 'Yakın Çevre' politikası, yeniden bölgeye Rusya'nın aktif olarak girmesine yol açmıştır. Ancak 11 Eylül terör eylemleri sonrası Rusya, Türkiye ve İran stratejilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren ABD, Kafkasya güvenlik politikalarına aktif bir biçimde dahil olmuştur. Charles Krauthammer önce Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi 'tek kutuplu an' diye tanımlamış, daha sonra ise bu tek kutupluluğun bir süre daha devam edeceğini belirtmiştir. Bu uluslararası sistemde Kafkasya bir bölgesel alt sistemdir. Ve ABD etkisiyle birlikte Kafkasya'nın güvenliği global güvenlik yapısıyla yakından ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Güvenlik, Azerbaycan, Karabağ, Ermenistan, Gürcistan

GİRİŞ

Soğuk Savaş dönemi sonrasında yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler ve bu ülkeleri etki sahasına almak isteyen bölgesel ve bölge dışı güçler arasındaki mücadele, Kafkasya'da güvenlik konusunda yeni parametreleri ortaya çıkardı. Rusya'nın 'Yakın

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Çevre' politikasıyla bölgede önceki hegemon konumuna dönme çabası ve buna karşın, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin egemenliklerini pekiştirme yönünde politikaları Kafkasya'daki etnik çeşitlilikle birleşince hem Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'nun, hem de Güney Kafkasya'da bağımsızlığına kavuşan ülkelerin toprak bütünlüğünü tehdit eden güvenlik sorunları ortaya çıkarmıştır. Çeçenistan'ın Rusya Federasyonundan ayrılma talebiyle birlikte başlayan çatışmalar Rusya için ekonomik ve politik riskler getirirken, Rusya'nın Gürcistan ve Azerbaycan'ı kendi etki sahasına almaya yönelik politikası çerçevesinde bu ülkelerin iç ve dış sorunlarını kullanması, iki yeni bağımsızlığına kavuşan ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit eden güvenlik riskini doğurmuştur.

Bölgesel güçler olan Rusya, Türkiye ve İran'ın ve bölge ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın güvenlik algılamaları ve bu çerçevede oluşturdukları güvenlik politikaları, 11 Eylül terör eylemleri sonrasında oluşan uluslararası konjonktürde yeniden ele alınmış ve gerek ABD faktörünün daha belirgin şekilde bölgede varlığını göstermesi gerekse 11 Eylül sonrası Putin'in izlediği politikalar, Kafkasya'daki güç mücadelesinde önceki parametreleri değiştirmiştir.

Bu makalede, 11 Eylül terör eylemleri sonrası Kafkasya ülkelerinin ve bölge dışı bir güç olarak ABD'nin, bölgeye yönelik güvenlik politikaları analiz edilecektir. Charles Krauthammer'ın önce 'Tek Kutuplu An (*Unipolar Moment*)' olarak tanımladığı, sonra ise bu tek kutupluluğun bir süre daha devam edeceğini belirttiği uluslararası sistem¹, 11 Eylül sonrasında ABD'nin terörle mücadele bağlamında 'önleyici saldırı' konseptini uygulamaya sokmasıyla birlikte daha fazla tek kutupluluğun vurgulandığı bir yapı haline gelmiştir. Bu uluslararası sistem içerisinde bölgesel bir alt sistem olan Kaf-kasya'da güvenlik, bu makalenin inceleme konusudur. Bu çerçevede, güvenlik kavramı ve bunun ülke politikalarına yansımaları da incelenmeye çalışılacaktır.

Güvenlik Kavramı ve Kafkasya'da Güvenlik Algılamaları

Uluslararası İlişkiler disiplininde güvenlik, "realist" ve "neorealist" bakış açısı tarafından ağırlıklı olarak incelenmiştir. Neo-realistler için güvenlik devletin birinci amacıdır. Güç sahibi olmak ise güvenliğe sahip olmak için sadece bir araçtır. Anarşik uluslararası sistemde devletler güvenliklerini maksimize etmeye çalışırlar. Kenneth Waltz'a göre devletler, güvenliklerini sağladıktan ve bekalarına yönelik bir tehdit olmadığına emin olduktan sonra diğer amaçları için çaba sarfetmeye

¹ Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, Cilt:70, Sayı:1 Bahar 1991, s.23-33.
Charles Krauthammer, *Democratic Realism: An American Foreign Policy for a Unipolar World*, Washington D.C., (EEI Press, 2004).

başlarlar.² Göreceli bir kavram olan güvenlik, farklı yazarlar tarafından farklı tanımlandığı gibi devletlerin güvenlik algılamalarına yönelik farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Genel olarak güvenlik, bir devletin sahip olduğu değerlere yönelik tehditlerin olmadığı ya da çok az olduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Ancak bu noktada karşımıza güvenliğin değeri ve maliyeti kavramı çıkmaktadır. Wolfers'e göre güvenlik, 'bir ulusun az ya da çok sahip olduğu ve daha büyük veya az oranda sahip olma gayesinde olduğu'³ bir değerdir. Diğer yandan Bernard Brodie, General Jacop L. Devers'in bir açıklamasından yaptığı bir alıntıda, *ya güvenlikte olunacağını ya da güvenlikte olunmayacağını kısmen güvenliğin olmadığını, eğer sadece yarı güvenlikteyse hiç güvenlikte olmadığını vurgulamaktadır.*⁴ Devletlerin güvenliği sağlamak için gösterdikleri çabaların belirli bir maliyeti vardır. Devletlerin güvenliğe verdikleri değer üç farklı yaklaşımla ele alınabilir. Bunlar "asli değer yaklaşımı", "öz değer yaklaşımı" ve "marjinal değer yaklaşımıdır". Asli değer yaklaşımına göre, özgürlük ve refah gibi diğer değerlerden sağlanan faydaların kullanılabilmesi için güvenlik mutlaka gereklidir. Bu yaklaşıma göre, güvenlik tüm şartlar altında ve tüm aktörler için en üstün değerdir. Asli değer yaklaşımı ile ilgili olarak tartışılabilecek olan konu, mutlak güvenliğin mümkün olup olmadığı ve devletlerin gerçekte güvenliklerini başka değerler için riske atıp atmadığıdır. Bu noktada, bazen devletlerin yeni değerlere sahip olmak için güvenliklerini riske atabildikleri ve bazen de savaş durumunda bile bütün kaynaklarını seferber etmedikleri söylenebilir.⁵ Öz değer yaklaşımı ise, güvenliği önemli değerlerden birisi olarak görürken diğer değerlerin de bu bağlamda dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Marjinal değer yaklaşımı, azalan marjinal fayda kanununun, diğer değerlere olduğu gibi, güvenliğe de uygulanabilir olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu yaklaşıma göre, güvenliğin değeri güvenlik için kullanılacak kaynakların değeriyle birlikte dikkate alınmalıdır. Sonuçta askeri açıdan güvenliğin sağlanması da kıt olan kaynakların tahsisi ile ilgili bir konudur.

Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve hızlanan küreselleşme süreciyle birlikte değişime uğramış ve devletlerin güvenlik algılamaları da değişmiştir. İnsanların, malların ve hizmetlerin göreceli olarak

² Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, (Reading: MA, 1979), s.126.

³ Arnold Wolfers, "National Security as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, Sayı:67, 1952, s.484.

⁴ Bernard Brodie, *National Security Policy and Economic Stability*, Yale Institute for International Studies Memorandum, Sayı:33, (New Haven: CT, 1950), s.5. Bakınız, David A. Baldwin, "Güvenlik Kavramı", (çev.Çiğdem Şahin), Kamer Kasım ve Zerrin A. Bakan (Ed.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2004), s.1-36.

⁵ Arnold Wolfers, "National Security as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, Sayı:67, 1952, s.491-492.

serbestçe dolaşması ve devletler arasındaki etkileşimin artması, bir devleti ilgilendiren güvenlik sorununun olmadığı ve yeni güvenlik sorunlarının görüldüğü bir uluslararası sistem ortaya çıkarmıştır. Yasa dışı göç ve insan ticareti gibi yeni güvenlik sorunlarıyla mücadele etmek, devletlerarası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. 11 Eylül terör eylemlerinden sonra bunlara ek olarak gündeme gelen uluslararası terörizm de devletlerin işbirliği içerisinde kontrol altına alabileceği güvenlik sorunudur. Yeni uluslararası ortam, klasik realistlerin vurguladığı bir tarafın kazancının diğerinin mutlak kaybı olduğu (*zero-sum*) yaklaşımının geçerliliğinin sorgulanmasına neden oldu. Gerek Soğuk Savaş dönemi sonrası gerekse 11 Eylül sonrası uluslararası ortam, güvenliğin ekonomik ve toplumsal boyutunun giderek önem kazanmasına neden olmuştur. Özellikle realist ve neo-realist bakış açısını eleştirenler, ekonomik ve toplumsal konuların ikincil politika-alçak politika (*low politics*) olarak adlandırılmasına karşı çıkmakta ve ekonomik alanda devletlerarası işbirliğine ve bunun güvenlik ikilemini azaltıcı etkisine değinmektedirler. Yine realist ve neo-realist bakış açısını eleştirenler, uluslararası sistemin yapısının artık anarşik olarak adlandırılmayacağını da vurgulamaktadırlar. Burada tartışılması gereken, uluslararası ilişkiler açısından tüm dünyanın tek bir model içerisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Uluslararası sistemin yapısının anarşik olmadığını öne süren, başta entegrasyon teorileri olmak üzere ortaya konan görüşlerin dayanağını oluşturan örnekler Avrupa ve Kuzey Amerika merkezlidir. Acaba Kafkasya'da sistem nasıl tanımlanabilir? Gerçekten güvenlik ikilemi yok ya da çok azdır; devletler entegrasyona varabilecek bir işbirliğine hazır mıdır? Kafkasya'da, Soğuk Savaş dönemi sonundan itibaren meydana gelen gelişmelere bakıldığında bu bölgede güvenlik ikileminin başat olduğu ve yapının anarşik olduğu görülür. Devletlerin aralarındaki ilişkilerde bir tarafın kazancının diğer tarafın mutlak kaybı olarak görülmesi, zamanla bloklaşmaların ortaya çıkması ve bunlara ek olarak devletlerin iç yapılarından kaynaklanan sorunlar Kafkasya'yı çatışma ve gerginlikler bölgesine dönüştürmüştür. 11 Eylül sonrasında ise ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki etkisinin sınırlanması ve Kuzey Kafkasya'da daha rahat hareket etmesi gerginliği bir ölçüde azalttı. 1999 yılında Türkiye'nin önerdiği, Kafkas istikrar paktı tarzı bir girişime uygun bir ortamın oluşması ise öncelikle bölgesel güçler arasındaki kararlı bir işbirliğine ve kuzey ve güney Kafkasya'daki etnik temelli sorunların çözümüne bağlıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Kafkasya ülkeleri, ulusal çıkarlarını tanımlarken bir de ulusal kimlik geliştirme çabası içerisine girdiler. Etnik yapısından dolayı Gürcistan bunu daha belirgin bir şekilde yaşadı. Hun-tington'ın belirttiği gibi, ulusal çıkarın tanımlanabilmesi için önce ulusun kendi-

sini tanımlaması, kim olduğu konusunda açık bir fikre sahip olması gerekir.⁶ Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun ardılı olarak ortaya çıkmış ve eski Sovyetler Birliği topraklarının % 76'sına sahip bir devlet olarak batıdan doğuya doğru geniş bir coğrafyada, farklı stratejiler izleyebilecek bir konumda uluslararası politikada yerini almıştır. Rusya'nın güvenlik politikalarını, Batı ile rekabet değilde işbirliği temelinde oluşturması ve Batıya dönük bir dış politika izlemesi halinde bunun Kafkasya'ya olan yansımaları ile, eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yeniden hakimiyet kurma ve Batıyla rekabet temelinde bir dış politikaya yönelmesinin Kafkasya'ya etkisi çok farklı olacaktır. Rusya'nın Batılı mı olduğu yoksa bir Avrasya ülkesi mi olduğu konusundaki iç tartışmalar, ülkenin dış politika çizgisine yansımıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra hakim olan ve 1992 sonlarına kadar süren dönemde, genel olarak Atlantikçi olarak adlandırılan akımın etkisiyle Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'yı fazla önemsemeyen, Batıyla bütünleşme yanlısı bir dış politika anlayışına sahip olmuştur. Ancak Rusya'nın ekonomik sorunları ve Batıdan beklediği desteği görmemesi içeride Atlantikçileri zayıflatmış ve Avrasyacı olarak adlandırılan ve Rusya'nın çıkarlarının Batıdan farklı olduğu, Rusya'nın bir Avrasya ülkesi olarak, "Yakın Çevre" olarak adlandırdıkları coğrafyada güvenliği açısından aktif bir dış politika izlemesi gerektiği görüşüne sahip anlayış, Rus dış politikasına hakim olmuştur.⁷ Bu politika ile birlikte Rusya, Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan üzerindeki etkisini artırmaya yönelmiş ve hem askeri varlığının bölgede devamı hem de, özellikle, bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kontrolü elinde tutma politikası izlemiştir. Putin dönemiyle birlikte de Avrasyacı politikalara hız veren Rusya'nın

⁶ Samuel P. Huntington, *Biz Kimiz Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, (Çev. Aytül Özer), (İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı, 2004), s.10.

⁷ Mohiaddin Meshabi, "Russian Foreign Policy and Security in Central Asia", *Central Asian Survey*, Cilt:12, Sayı:2, 1993, s.181-215. Neil Malcolm, "The New Russian Foreign Policy", *The World Today*, Şubat 1994, s.28-33. Renee D. Nevers, *Russia's Strategic Renovation*, Adelphi Paper, 289, (Londra: The International Institute For Strategic Studies, 1994). A. Kortunov, "Russia and the Near Abroad, and the West", G. Lapidus (Der.), *The New Russia: Troubled Transformation*, (Boulder: Westview, 1995), s.157-160. Suzanne Crow, "Why Has Russian Foreign Policy Changed?", *RFE/RL Research Report*, Cilt:3, Sayı:18, 6 Mayıs 1994, s.1-6. Rejan Menon, "After Empire: Russia and the Southern 'Near Abroad'", Michael Mandelbaum, *The New Russian Foreign Policy*, (New York: The Council on Foreign Relations, 1998), s.100-167. Rusya'nın 'Yakın Çevre' doktrini çerçevesinde önemli bir hamlesi Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi (AKKA) Anlaşması'nda öngörülen indirimleri yapmaktan çekinmesidir. Rusya, AKKA'nın Soğuk Savaş dönemi koşullarının bir ürünü olduğunu ve Kafkasya'da Soğuk Savaş döneminden sonra ortaya çıkan istikrarsız ortamın daha fazla kuvvet buldurması gerektirdiğini iddia etmiştir. Steve Bowman, "Conventional Armed Forces in Europe (CFE): Flank Agreement and Treaty", *Congressional Research Service*, 1998, (<http://www.house.gov.csce>).

Kafkasya politikasını temelde etkileyen gelişme, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de yaşanan terör eylemleri sonucunda ABD’nin bölgeye askeri varlığıyla yerleşmesidir. Aşağıda değinileceği gibi 11 Eylül sonrası gelişmeler, bir yandan Rusya’nın Kuzey Kafkasya’da Çeçenistan’da daha rahat hareket etmesini sağlarken, Güney Kafkasya Cumhuriyetleri üzerinde etkisinin azalmasına neden olmuştur. Rusya’nın Çeçenistan’daki savaşı terörle mücadele olarak değerlendiren görüşü, ABD tarafından daha fazla kabul görünken, Kafkasya Cumhuriyetleri’nin isitkrarı ve toprak bütünlüğü de ABD açısından daha önemli hale gelmiştir.

Kafkasya’da önemli rol oynayan bölgesel güçlerden birisi de Türkiyedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bölgeye ilgisini yönelten Türkiye, Kafkasya’yı Orta Asya’yı da içine alan geniş bir coğrafya’ya açılım kapısı olarak değerlendirmiş ve bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında da oynayabileceği rolü dikkate alan stratejiler geliştirmiştir. Azerbaycan ile etnik, dil, kültür ve tarihi bağları olan Türkiye, bu ülke ile ilişkilerine özel bir önem verirken, Gürcistan ile de çok yakın ilişkiler kurmuş ve böylece Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinde yer alan ülkeler arasında kurulan bağlar projeye hız kazandırmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminin hemen sonrasında, ABD yönetiminin de desteğiyle Türkiye bölgeye model ülke olarak sunuldu. Türkiye için de Kafkasya ve Orta Asya’da oynayacağı rol, Soğuk Savaş döneminden sonra azalacağı iddia edilen stratejik öneminin Avrasya coğrafyasında artması anlamına gelmekteydi. Soğuk Savaş döneminden sonra bölgesel politikaların ve bunun sonucu olarak bölgesel güçlerin rollerinin uluslararası politikada artması da Türkiye’nin dış politikasında yeni bölgesel açılımlara gidilmesine neden oldu. Bu çerçevede Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi’ne öncülük eden Türkiye, Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün canlandırılmasında da aktif bir rol oynamıştır.⁸ Türkiye, bölgesel güvenlik ve

⁸ KEİ, 11 üye ülkeden oluşmaktadır (Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Yunanistan ve Arnavutluk). KEİ, Türkiye’nin Batılı müttefiklerinden bağımsız olarak başlattığı ilk bölgesel girişimdir. Proje, 2 milyon kilometre kare toprak ile 320 milyonluk bir nüfusu içine alan büyük bir girişimdir. Bakınız, Şükrü Elekdağ, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği”, Sabahattin Şen (Der.), *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, (Ankara: Bağlam Yayınları, 1994), s.203-216. Tor Bukkvoll, “The Black Sea Region”, Erik Hansen (Der.), *Cooperation in the Baltic Region, the Barents Region and the Black Sea Region*, The Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 1997, s.38. Omer Faruk Genckaya, “The Black Sea Economic Cooperation Project: A Regional Challenge to European Integration”, *International Social Science Journal*, Cilt:XLVI, sayı:138, 1993, s.549-557. Ekonomik İşbirliği Örgütü, 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından, üyeleri arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanda işbirliğini geliştirmek hedefiyle kurulmuştur. Bölgesel istikrarsızlık ve üyeleri arasındaki politik farklılıklardan dolayı aktif olmayan örgüt, Türkiye’nin çabalarıyla canlandırılmaya çalışılmış ve yedi yeni üye teşkilata katılmıştır. Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın katılımlarıyla 325 milyon nüfus ve 8 milyon kilometre kare yüzölçüme sahip bir örgüt olmuştur.

işbirliğinde oynadığı role karşın, uluslararası politikada asıl vurgunun ülkenin Avrupa güvenliğinde oynadığı role yapılmasını istemiş ve Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik girişimlerini de Avrupa ile entegrasyonu açısından Türkiye'yi ön plana çıkaracak bölgesel adımlar olarak değerlendirmiştir.

Kafkasya'da Türkiye'nin oynadığı rol, bölgenin etkin gücü Rusya ile rekabete neden olmuştur. Enerji kaynaklarının kendi toprakları üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasını isteyen ve bölgedeki askeri varlığının devam etmesi politikasına 1992 yılı sonundan itibaren hız veren Rusya'nın Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan üzerindeki etkisi ve bu ülkelerin iç politikalarına müdahaleleri, iki bölgesel güç olan Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Kafkasya'da güvenliği etkileyen sorunlar olan Dağlık-Karabağ çatışması, Gürcistan'da Abhazya ve Osetya sorunları ve Çe-çenistan savaşı, Türkiye ile Rusya'nın bir şekilde çatışan çıkarlarının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Kafkasya'da temel güvenlik sorunlarını oluşturan çatışmalar, bu çatışmalara yönelik bölgesel güçlerin politikaları ve bu politikalarda 11 Eylül sonrası meydana gelen değişim aşağıda ele alınacaktır. Genel olarak, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarında tarihi, kültürel bağlar ve ABD desteği gibi avantajlarına karşın, iki önemli dezavantaja sahip olduğu da söylenebilir. İlk olarak, Türkiye'de bölge ile ilgili bilgi eksikliği vardı. Bunun temel nedeni, Sovyetler Birliği döneminde Kafkasya ile olan bağların hemen hemen kopmuş olmasıdır. Bilgi konusundaki açığı bir ölçüde telafi etmek ve daha geniş bir alanda projeler oluşturmak ve uygulamak için Ocak 1992'de, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. İkinci olarak, Kafkasya'da bir anda bölgesel istikrarsızlık ve etnik çatışmalar ortaya çıkmıştır ve Türkiye, bölgesel etnik temelli çatışmalar ve krizlere yönelik izlenecek politikalar konusunda yeterli tecrübe ve stratejiden yoksundu. Rusya, bu noktada bölge ülkeleriyle ilgili bilgi birikimi ve Sovyetler Birliği döneminden gelen kadroları iyi tanımasıyla diğer bölgesel güçlere göre avantajlıydı.

Kafkasya'da bir diğer bölgesel güç olan İran ise, bölgenin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması ve kısmen de güvenlik konularında etkin olmaya çalışmasına rağmen, gerek bölgedeki yalnız konumu gerekse, ABD'nin İran'ın politikalarına ve bölgedeki etkinliğine karşı politika izlemesi nedeniyle Kafkasya'da İran Dağlık Karabağ çatışmasının bazı bölümleri dışında etkin olmadı.⁹

⁹ İran ile ilgili olarak bkz., John Calabrese, *Revolutionary Horizons: Regional Foreign Policy in Post Khomeini Iran*, (New York: St. Martin's Press, 1994). Patrick Clawson, *Iran's Challenge to the West: How, When and Why*, (Washington: Washington Institute Policy Papers, 1993). Shahram Chubin, *Iran's National Security Policy*, (Washington: Washington D.C. The Carnegie Endowment For

Bölge dışı bir güç olarak ABD'nin de Kafkasya'da güvenlik politikalarında aktif rol oynadığı ve bu rolün Soğuk Savaş döneminin sonundan itibaren sürekli arttığı ve 11 Eylül sonrası ise ABD'nin Kafkasya'da güvenlikte en etkin ülke olduğu görülür. Bölgede ABD'nin en önemli politika hedefi, zengin petrol ve gaz kaynaklarına Batının ulaşmasını garantiye almaktır. Bu amaç, ABD'nin Kafkaslardaki stratejik kaygılarıyla da bağlantılıdır. ABD, Rusya'nın bölgede yeniden hakimiyet kurup, özellikle boru hatlarını kontrolüne geçirmek suretiyle Batının kaynaklara ulaşmasına sınırlama getireceğinden kaygılıdır. ABD'nin diğer bir kaygısı da İran'ın Kafkaslar ve Orta Asya'daki yeni devletler üzerinde etki kurmasıdır.¹⁰ Amerikan yönetimi daha bağımsızlıklarının ilk yıllarında, Kafkaslar ve Orta Asya'daki yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin stratejik önemlerinin bilinci ile hareket etmiştir. Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesine destek veren ABD yönetimi, bölgenin enerji kaynaklarının doğu-batı enerji koridoru adı verilen bir yolla taşınmasını savundu. Ancak, ABD iç politikasından kaynaklanan nedenlerle, Amerikan yönetimlerinin Kafkasya'ya yönelik tutarlı bir politika izleyemedikleri de söylenebilir. Amerika'nın Bakü-Ceyhan'a olan desteğine rağmen Azerbaycan'a yönelik politikası, çelişkili ve bazı bakımlardan Azerbaycan'ı zor durumda bırakacak nitelikteydi. ABD'deki Ermeni lobisinin etkisiyle Ekim 1992 tarihinde ABD Kongresi, Özgürlükleri Destekleme Yasası (Freedom Support Act) 907. bölümü altında bir karar ile ABD Başkanı'nın Kongre'ye Azerbaycan'ın Ermeniler'e ve Dağlık Karabağ'a yönelik saldırılarını durdurmak için gerekli adımları attığını rapor edinceye kadar, ABD'nin Azerbaycan'a insani yardım göndermesini yasakladı.¹¹ Azerbaycan topraklarının % 20'sinin Ermeniler tarafından işgal edilmiş olduğu gerçeği, Ermenistan'a yönelik benzer bir sınırlama kararına neden olmadı. Kongrenin kararına rağmen ABD yönetimleri daha dengeli bir politika izleyerek, *Özgürlükleri Destekleme Yasası'nın* Azerbaycan üzerindeki sınırlamalarını kaldırmaya çalışmışlardır. 11 Eylül sonrasında ise ABD, askeri varlığı ile Kafkasya'da etkin bir güç olmuş ve Rusya'nın bölge üzerindeki avantajını elinden almıştır.

Kafkasya'da Güvenlik Sorunları ve İzlenen Politikalar

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası politikanın gündemine gelen Kafkasya, bölgesel çatışma ve krizlerle istikrarsız bir bölge olarak görülmeye başlandı. Yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin iç yapılarından kaynaklanan sorunlar,

International Peace, 1994). K.L. Afrasiabi, *After Khomeini New Directions In Iran's Foreign Policy*, (Boulder: Westview Press, 1994).

¹⁰ Ariel Cohen, " US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity", *Backgrounders*, Sayı:1132, 24 Temmuz 1997.

¹¹ a.g.e., s. 3.

milliyetçiliğin can-lanması ve krizleri aşmak için gerekli olan bölgesel mekanizmaların olmaması, ülkelerin toprak bütünlüklerini tehdit eden gelişmelerin çok kısa bir süre içerisinde kontrol edilemez bir hal almasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu içerisinde, Çeçenistan'da başlayan savaş ve sonrasındaki gelişmeler, Azerbaycan'da Dağlık Kara-bağ çatışması, Gürcistan'ın Abhazya ve Osetya sorunları bölgedeki başlıca güvenlik sorunları olarak karşımıza çıkmıştır. Aslında bu sorunlar zamanla birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Ülkelerin, sınırlarını kontrolde zorlanmaları ve iç yapılarına dışarıdan müdahalelerin olması, ayrıca krizleri bölge ülkelerinin birbirlerine karşı kullanmak istemeleri, sürekli çözümsüzlük durumuna neden olmuştur. Kafkasya'da, güvenliğe ciddi tehdit oluşturan bu sorunlar ve bunlara yönelik ilgili ülkelerin izledikleri güvenlik politikaları ve bu çerçevede 11 Eylül terör eylemleri sonrasında ülkelerin güvenlik politikalarının nasıl bir şekil aldığı ve bunun Kafkasya'daki güvenlik sorunlarına etkisi aşağıda incelenecektir.

Kafkasya'da, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan kendilerini bir çatışma ortamının içerisinde buldular. Azerbaycan ile Ermenistan'ı doğrudan ilgilendiren Dağlık Karabağ çatışması daha bu devletler bağımsızlığını kazanmadan, 1988 yılında başlamıştı. Gürcistan'daki Abhazya ve Osetya krizleri ise bu ülkenin bağımsızlığından hemen sonra başlamıştır. Çeçenistan savaşı ise resmen, Aralık 1994'de başlamış ve 1996 yılında ateşkes olmasına rağmen 1999 yılında Rusya'nın askeri operasyonu ile birlikte alevlenmiş ve çözümsüz bir şekilde kalmıştır.

Dağlık Karabağ çatışması, 1988 yılında Karabağ'daki Ermenilerin, Ermenistan'a bağlanma talepleriyle birlikte başlamış ve kısa sürede Dağlık Karabağ bölgesi dışında Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de yayılmıştır. 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmaları ve Dağlık Karabağ'daki Ermeniler'in de "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni" ilan etmeleriyle farklı bir boyut kazanmıştır.¹² Sorun tüm Kafkasya'yı ilgilendiren bir noktaya varmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın politik ve ekonomik istikrarını etkilerken, bölgesel güçler arasındaki rekabeti de daha tehlikeli kılmıştır. Azerbaycan toprak bütünlüğünü korumak için mücadele verirken, Rusya bu durumu bölgesel etkinliği için kullanmasını bilmiştir. Savaşta, Rusya'dan destek gören Ermenistan'da batıya çıkış kapısı olan Türkiye ile bozuk olan ilişkileri sebebiyle hem güvenlik politikaları hem de ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı bir ülke olmuştur. Dağlık Karabağ Sorunu ve çatışmalar, Ermenistan dış politikasını daha saldırgan bir yapıya itmiştir. Ve zamanla iç

¹² Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process", *Armenian Studies*, Cilt:1, Sayı:2, Yaz 2001, s.170-185. Kamer Kasım, "Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers", Bülent Gökay (Der.), *The Politics of Caspian Oil*, (London: Palgrave, 2001), s.185-198.

politikada da şiddeti savunan grupların iktidara gelmesine neden olmuştur. Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeni kuvvetler tarafından işgal edilirken ve bir milyon kişi mülteci durumuna düşerken, Ermenistan'da da güvenlik kaygıları artmıştır. Çünkü nüfus ve doğal kaynak bakımından Azerbaycan'a göre dezavantajları olan Ermenistan, işgal edilen toprakları nasıl elde tutacağı konusunda kaygı duymaya başlamıştır. Bu durumda Ermenistan, ekonomik kalkınmaya harcaması gereken parayı daha fazla silahlanmaya ayırmıştır. Realist bakış açısının vurguladığı güvenlik ikilemi bütün şekliyle Kafkasya'da görülmekteydi. Diğer yandan Ermenistan, Rusya'nın problemsiz bir şekilde askeri üsler bulundurduğu bir ülke oldu. Azerbaycan ise toprak bütünlüğü kaygısının yanı sıra, ciddi bir iç istikrarsızlık dönemi yaşadı. 1994 yılına kadar olan bu dönem, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını uluslararası pazarlarda değerlendirmesi için gerekli olan süreci geciktirdi. Rusya, eski Sovyet coğrafyasında etkinliğini sürdürmek için hem yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki askeri varlığına hem de Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) dayanıyordu. Azerbaycan parlamentosunun BDT üyeliğini onaylamaması ve Gürcistan'ın da BDT üyesi olmaması Rusya'yı, bu ülkeleri etki sahasına almak için baskıda bulunma politikasına yöneltti. Bu çerçevede Dağlık Karabağ çatışmasında, Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğine kadar Ermenistan'ı destekleyen Rusya, Azerbaycan'ın üyeliğinden sonra daha dengeli bir dış politika izlemeye başladı. Dağlık Karabağ çatışması, özellikle ateşkesin yapıldığı 1994 yılına kadar olan dönemde, Kafkasya'da bölgesel güçler arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Ermeni kuvvetler Nahçıvan'a saldırdığında Türkiye'de Nahçıvan'ı korumak amacıyla bir askeri müdahalenin yapılması gündeme gelmiştir. Rus Komutan Shaposhnikov'un Türkiye'nin müdahalesinin Üçüncü Dünya Savaşı'na neden olabileceğini açıklamasıyla, Soğuk Savaş dönemi sonrasında ilk kez Türkiye ile Rusya arasında bir sıcak çatışma olasılığı gündeme gelmiştir.¹³ Rusya ve Ermenistan'ın da taraf olduğu Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşması'na göre, anlaşmaya taraf ülkelere yapılan saldırı tüm taraf ülkelere yapılmış sayılacaktı.¹⁴ Bu nedenle Türkiye ve Ermenistan arasındaki bir çatışma Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilirdi. Kriz, Ermeni kuvvetlerin çekilmesiyle çözüldü.¹⁵ Ateşkesen sonra AGİT Minsk grubu girişimiyle soruna çözüm bulma çabalarına hız verildi. AGİT Minsk Grubu tarafından yürütülen barış sürecinde önemli bir adım, Aralık 1996 AGİT Lizbon zirvesinde atıldı. Bu

¹³ Amberin Zaman, "Azerbaijan Looks to Ankara", *The Middle East*, Sayı:213, Temmuz 1992, s.8

¹⁴ Allison Roy, *Military Forces in the Soviet Successor States*, Adelphi Paper Sayı: 280 (London: The International Institute for Strategic Studies, 1993), s.10.

¹⁵ Kamer Kasım, "Turkey's Foreign Policy Towards the Russian Federation", *Yönetim Bilimleri Dergisi (Journal of Administrative Sciences)*, Cilt:1, Sayı:1-2, 2003-2004, s.203-234.

zirvede, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan bazı prensipler kabul edilmiştir. Ancak Ermenistan'ın kabul etmediği bu öneri ve bunu takip eden girişimlerin başarısız olması üzerine Kafkasya'daki önemli güvenlik sorunlarından birisi çözülemedi. Sorun, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmemesinin nedenlerinden birini oluştururken, Ermeni azınlığın bulunduğu Gürcistan'ı da endişelendirdi.¹⁶ 11 Eylül sonrasında Amerika için bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün daha da önem kazanması, Gürcistan'a yerleşen ABD askeri varlığı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesine hız kazandırılması, ileride Dağlık Karabağ sorununun çözümünde de ABD'nin daha fazla müdahil olması anlamına geldiği gibi, Ermeni azınlığın yaşadığı Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinin de ikinci bir Karabağ olması olasılığı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Kafkasya'daki güvenlik sorunlarından birisi de Gürcistan'ın yaşadığı ve ülke bütünlüğünü tehdit eden sorunlardır. Bunlardan Osetya sorunu, Güney Osetyalıların Kuzey Osetya ile birleşmek istemesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu talep üzerine Gürcistan yönetimi Güney Osetya'nın özerk statüsüne son vermiştir. Çıkan çatışmalar nedeniyle pek çok Osetyalı Gürcistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁸ Gürcistan ile ilgili daha tehlikeli boyutlara ulaşan bir diğer sorun da Abhazya'da ortaya çıkmıştır. Abhazya'da ortaya çıkan ve Gürcistan'dan ayrılmayı amaçlayan gerginlik ve Gürcistan'ın Abhazya'nın özerkliğini kaldırılmasıyla birlikte başlayan çatışmalar, 4 Nisan 1994 de 'Gürcistan-Abhazya Çatışmasına Politik Çözüm Bulunması İçin Önlemler Dekla-rasyonu' adı altında bir belge ile kesilmiş ancak sorun çözülememiştir.¹⁹ Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden sorunlar karşısında bölgesel güçlerin izlediği politikalar, dönemsel değişiklikler göstermiş, 11 Eylül'den sonra ise daha istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. Rusya, Gürcistan'ın BDT üyeliğini sağlamak ve bu ülkedeki askeri varlığını pekiştirmek için Abhazya kuvvetlerine silah sağlamak ve onları eğitmek suretiyle Abhazya'yı desteklemiştir.²⁰ Gürcistan kuvvetlerinin yenilgisinden sonra Gürcü Hükümeti BDT'ye üyeliği kabul etmiş ve

¹⁶ Diğer nedenler, Ermenistan'ın soykırım iddialarını uluslararası alanda ileri sürmesi ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi ve ona atıfta bulunan Ermenistan Anayasasında yer alan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü Ermenistan'ın tanımamasıdır. Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters Of The Ter-Petrosyan and Kocaryan Era", *The Review Of Armenian Studies*, Cilt:1, Sayı:1, 2002, s.90-104.

¹⁷ Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations*, (London: Zed Books, 1994), s.81-88.

¹⁸ Elizabeth Fuller, *RFE/RL*, 11 Mayıs 1998

¹⁹ Viacheslav A. Chirikba, "Georgian-Abkhazian Conflict and its Aftermath", Mehmet Tutuncu (Der.), *Caucasus: War and Peace*, (Haarlem: SOTA, 1998), s.79

²⁰ Rusya çatışmalara karıştığı yolundaki iddiaları reddetse de Gumsat'daki Gürcü kuvvetleri Rus savaş uçakları tarafından bombalandı. Rusya, Gürcistan'ın Eshera'daki Rus askeri laboratuvarına saldırarak bombalamaya neden olduğunu iddia etti.

Gürcistan, Taşkent Ortak Güvenlik Anlaşması'nı da imzalamıştır. Bundan sonra Rusya, Abhazya ile olan sınırını kapatmış ve buraya denizden ambargo uygulamıştır.²¹ Osetya konusunda ise Rusya'nın konumu ve güvenlik kaygıları Abhazya sorununa olan politikadan farklı bir strateji izlemesini gerektirmiştir. Güney ve Kuzey Osetya'nın birleşmesi halinde Osetya'nın bütün olarak Rusya Federasyonu'ndan ayrılma olasılığı olduğundan, Rusya, Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılma hareketine aktif destek vermemiştir. Gürcistan, ülkesinde bulunan Rus askeri üslerinden rahatsızlığını ve bunlardan duyduğu güvenlik kaygısını dile getirmiştir.²² Taraflar, 2008 yılına kadar Rusya'nın Gürcistan'daki askeri varlığına tamamen son vermesi konusunda anlaşmışlardır.²³

Bölgesel güçlerden birisi olan Türkiye ise Gürcistan'ı ve tüm Kafkasya'yı etkileyen güvenlik sorunlarında Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Türkiye için Orta Asya'ya açılan kapı durumunda olan Gürcistan'ın toprak bütünlüğü önemliydi. Ayrıca Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının geçiş güzergahında bulunan Gürcistan'ın istikrarsızlığa sürüklenmesi, projenin geleceğini tehdit edebilirdi. Türkiye, Gürcistan'a yardım yaptı ve askeri işbirliğine gitti.²⁴ Türkiye, Gürcistan ile demiryolu bağlantısı kurulmasını da istemektedir. Ermenistan'ın karşı çıktığı Kars-Ahalkalek demiryolu projesinin gerçekleştirilmesi halinde, Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye demiryoluyla bağlanmış ve Ermenistan'ın bu anlamdaki izolasyonu pekişmiş olacaktır. Bu proje için 400 milyon dolarlık bir kaynağa ihtiyaç vardır.²⁵

Azerbaycan için de Gürcistan'ın toprak bütünlüğü önemlidir. Azerbaycan, petrolünün Gürcistan üzerinden geçerek uluslararası pazarlara taşınmasını istiyordu. Ermenistan için de aslında Gürcistan önemlidir. Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkileri kötü olan Ermenistan'ın, Gürcistan ile ilişkilerini iyi tutması gerekliydi. Ancak Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde bulunan Ermeni azınlığın ayrılıkçı eğilimi ve ülkeye

²¹ Viacheslav A. Chirikba, "Georgian-Abkhazian Conflict and its Aftermath", Mehmet Tütüncü (ed.), *Caucasus: War and Peace*, (Haarlem: SOTA, 1998), s.75.

²² Kasım 1999 AGİT zirvesi sırasında açıklanan Rusya Federasyonu-Gürcistan ortak Bildirisi'nde, 1 Temmuz 2001 tarihine kadar Gürcistan'daki iki Rus askeri üssünün (Vaziani ve Guduata) kapatılması ve Batum ve Ahalkalek Rus askeri üsleri ile ilgili de 2000 yılı içinde bir karar verilmesi açıklandı. Rusya Vaziani askeri üssü bünyesinde bulunan havaalanının üstün bağımsız olarak ele alınmasını istedi. Guduata üssünün ise Abhazya- Gürcistan sınırındaki baş gücüne devredilmesini isteyen Rusya'nın bu önerisi Gürcistan tarafından kabul edilmiştir.

²³ Kamer Kasım, "Georgia: An Important State For the Stability In the Caucasus", *Journal of Turkish Weekly*, 15 Eylül 2005, (<http://www.turkishweekly.net>)

²⁴ Stephen Kinzer, "Defiant Satellite Nation Finds Russia's Orbit Inescapable" *Sunday*, 3 Mayıs 1998.

²⁵ Kamer Kasım, "Georgia: An Important State For the Stability In the Caucasus", *Journal of Turkish Weekly*, 15 Eylül 2005, (<http://www.turkishweekly.net>)

entegre olmaması, Gürcistan ve Ermenistan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.²⁶ Bölge dışı bir güç olarak ABD de Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve istikrarı ile ilgilenmiştir. Ancak 11 Eylül sonrasına kadar ABD'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumak konusunda aktif olmadığı görülür. Ancak 11 Eylül sonrasında Gürcistan, ABD eksenine girmiş ve askeri ve ekonomik açıdan ABD ile sıkı bir işbirliği gerçekleştirmiştir. Gürcistan'da Shevardnadze'nin düşürülmesi ve Sarkasvilli'nin Devlet Başkanı olmasına yol açan "kadife devrim" in ardından, Gürcistan daha fazla ABD'ye yaklaşmıştır.²⁷ Bu noktada Kafkasya'da, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile bölge dışı bir güç olarak ABD'nin güvenlik politikalarının daha uyumlu olduğu söylenebilir. Bu durumda sadece Ermenistan, Rusya ekseninde kalmış ve Rusya'nın muhalefetle karşılaşmadan askeri üsler bulundurabileceği ülke olarak kalmıştır.

Kafkasya'da, uluslararası alanda da dönem dönem gündeme gelen ve en önemli güvenlik sorunlarından birisi de Çeçenistan Sorunu'dur. Rusya Federasyonu'ndan ayrılmaya yönelik hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte Çeçenistan'da ilk çatışmalar, Aralık 1994'de başlamış ve 21 ay sürmüştür.²⁸ Mayıs 1996'da saldırılara hız veren Çeçenler, 8 Ağustos 1996'da Grozny'deki pek çok hükümet binasını kontrollerine almışlar ve birkaç gün içinde Rus kuvvetleri çevrelenmiş ve Grozny'deki kontrol noktaları Çeçenlerin eline geçmiştir.²⁹ 22 Ağustos 1996 tarihli ateşkes anlaşmasıyla çatışmaların ilk bölümü sona ermiştir. General Alexander Lebed'e göre 70,000 kişi çatışmalarda hayatını kaybetmiştir.³⁰ Çeçenistan'ın bağımsızlığı konusundaki tartışmalar ileriki bir tarihe ertelenerek, Çeçenistan'a beş yıllık bir özerklik verilmiştir. 12 Mayıs 1997 tarihindeki bir anlaşma ile de Rusya ve Çeçenistan'ın aralarındaki sorunları silahlı kuvvet kullanmadan çözmesi kararlaştırılmıştır.³¹ Fakat Çeçenistan sorunu çözülememiş ve Ekim 1999'da Rusların Çeçenistan'a saldırılarıyla çatışmalar yeniden başlamıştır. Terörizm ile mücadele gerekçesiyle Çeçenistan'a giren Rus ordusu, kısa sürede büyük ilerleme kaydetmiş, ancak kullandığı ağır

²⁶ Hasan Kanbolat, Nazmi Gül, "The Geopolitics And Quest For Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) And Krasnodar (Russia) In The Caucasus", *Armenian Studies (Ermeni Araştırmaları)*, Cilt:1, Sayı:2, Yaz 2001, s.186-210.

²⁷ George Dura, "Georgia After the Velvet Revolution", *Centre For European Policy Studies*, 6 Ocak 2005, (<http://www.ceps.be/Article>)

²⁸ Michael Mc Faul, "Eurasia Letter: Russian Politics after Chechnya", *Foreign Policy*, Sayı: 99, Yaz 1995, s.149.

²⁹ Antero Leitzinger, "The Final Fight for Freedom", Antero Leitzinger (ed.), *Caucasus and an Unholy Alliance*, (Finland: Leitzinger Books, 1997), s.280-289.

³⁰ *BBC-SWB*, 28 Mayıs 1996.

³¹ Mehmet Binay, "The New World Disorder in Transcaucasia", Mehmet Tutuncu (ed.), *Caucasus: War and Peace*, (Haarlem: SOTA, 1998), s.36.

silahlar ve sivillere yönelik saldırılarıyla pek çok sivilin ölmesine ve binlerce insanın mülteci durumuna düşmesine neden olmuştur.³² Rusya'nın Çeçenistan'a saldırısı Kafkaslarda istikrar konusunda ciddi kaygılara neden olmuş, özellikle Gürcistan'ın da Rusya tarafından çatışmaların içerisine çekilmeye çalışıldığı şüphesi uyanmıştır.³³

Çeçenistan, tüm Kafkasya'da güvenlik konusunda endişelere neden olurken bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri de etkilemiştir.

Türkiye'de hükümet, çatışmaları Rusya'nın iç sorunu olarak değerlendirmiş ve çatışmaların insan hakları ve Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğüne saygı çerçevesi içinde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna rağmen 1995 yılında çatışmalar tırmandığında Rusya, Türkiye'yi Çeçenistan'a silah yardımı yapmak ve hatta gönüllü askerler göndermekle suçlamıştır.³⁴ Daha çatışmalar başlamadan önce Dudayev'in Türkiye ziyareti ve Türk askeri yetkililer ile görüşmesi Rusya'da rahatsızlığa neden olmuştur.³⁵ Çatışmalar ile birlikte Türkiye içinde Rusya karşıtı hava daha da artmış ve bir gösteri sırasında Rusya'nın İstanbul Konsolosluğu saldırıya uğramıştır.³⁶

Çeçenistan sorununda tarafsız kalmaya çalışan Türkiye, Aslan Maskhadov'un Çeçenistan Devlet Başkanı seçilmesi dolayısıyla yapılan törene de resmi temsilci göndermemiştir.

Gürcistan, Çeçenler'in sınırı geçmeleri ve Rusya'nın Gürcistan'ı Çeçenistan'a yardım etmekle suçlaması nedeniyle zor anlar yaşamıştır. Gürcistan, yukarıda açıklanan sorunlar nedeniyle toprak bütünlüğü için kaygılanırken ve Azerbaycan'da benzer kaygıya sahipken, her iki ülkenin toprak bütünlüğü ve güvenliği konusunda bu ülkelere yardımcı bir politika izlemeyen Rusya'da özellikle, Çeçenistan sorununda toprak bütünlüğü ve güvenlik sorunuyla karşılaşmıştır. Kafkasya'da, ülkelerin politikalarını bir tarafın kazancının diğer tarafın mutlak kaybı (zero-sum) anlayışıyla şekillendirdiklerinden aslında benzer sorunlarla karşılaşmalarına ve işbirliğinden kazançlı çıkacak olmalarına rağmen işbirliğine gitmedikleri görülür.

³² *The Independent*, 26 Ekim 1999. *BBC-World News*, 29 Ekim 1999, 2 Kasım 1999. Çeçen Komutan Şamil Basayev'e göre, Rus saldırıları sonucu 2000 sivil öldü, binlercesi yaralandı ve nüfusun beşte biri Çeçenistan'dan ayrıldı. Şamil Basayev, "A Plea from a Chechen Commander, *Boston Globe*, 28 Ekim 1999.

³³ Georgian Association of the United States, Press Release, 17 Kasım 1999. Ivlian Haindrava, "Geopolitical Games in the Northern Caucasus", *Turkistan Newsletter*, 17 Kasım 1999.

³⁴ *Milliyet*, "Rusya: Türkiye Çeçenistan'a Silah Yolluyor", 18 Ekim 1995.

³⁵ *Cumhuriyet*, "Dudayev'in Ziyareti Rusya ile Gerginlik Yarattı", 14 Mart 1994.

³⁶ *Cumhuriyet*, "Rusya'nın İstanbul Konsolosluğu'na Saldırı", 6 Ocak 1995.

Bunda Kafkasya'da 19. yüzyıldaki "Büyük Oyun"un farklı aktörlerle yeniden sahneye konulmasının ve yıkıcı bölgesel rekabetin etkisi vardır.³⁷

Rusya, özellikle Çeçenistan'da izlediği politika nedeniyle Batı tarafından yoğun eleştirilere uğradı. Yine Gürcistan'ın ve Azerbaycan'ın içişlerine de müdahale etmekle de suçlandı. Kafkasya, Rusya ile Batı'nın ilişkilerinin gerilmesine neden olan bir noktaydı. 1999 AGİT'in İstanbul zirvesinde, Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in silahlı çeteler ile masaya oturmayacaklarını ve teröristler ile sonuna kadar mücadele edeceklerini ve kimlerin onlara yardım ettiğini bildikleri yolundaki açıklamasına karşılık, dönemin ABD Başkanı Clinton, Rusya'nın sorunu çözmek için kullandığı yolun kor-kuya neden olduğunu ve politik diyalogun olması gerektiğini söylemiştir.³⁸

Putin ile birlikte Rusya, yeni bir Ulusal Güvenlik Konsepti ile Askeri Doktrin kabul etti. Ulusal Güvenlik Konsepti'nde istikrarlı ekonomik gelişmenin ülkenin ulusal çıkarlarının korunması için temel koşul olduğu vurgulanırken, Rusya'dan dışarıya kapital ve beyin göçünün olmasından duyulan kaygı dile getirilmekteydi. Gelişmiş Batılı ülkelerin hakim olduğu ve uluslararası alanda sorunların tek taraflı olarak ve askeri kuvvet kullanılarak çözülmeye çalışılmasından duyulan endişe de Ulusal Güvenlik Konsepti'nde belirtilmekteydi. Terörizm ile mücadele de öncelik verilecek noktalar arasında vurgulanmaktadır.³⁹ Rusya'nın Ulusal Güvenlik Konsepti'nin içeriğine NATO'da meydana gelen değişikliklerin etkisi büyük olmuştur. NATO'nun Eski Doğu Bloku Ülkeleri'ni kapsayacak şekilde genişlemesi, Nisan 1999'da NATO'nun kuruluşunun 50. yılı kutlamalarında, NATO'nun BM kararı istemeksizin geleneksel sorumluluk sahası dışına müdahale edebilmesini içeren yeni stratejik doktrinin kabul edilmesi, Rusya tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Ulusal Güvenlik Stratejisi, Rusya'nın büyük güçlerden birisi olduğu çok kutuplu bir dünyayı tercih ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Rusya'ya yönelik tehditlere yapılan vurgu ve Batı'ya yönelik kuşkuya rağmen, Putin'in Avrasyacı

³⁷ Rus ve İngiliz imparatorlukları Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde hakimiyet kurma mücadelesine 19. yüzyılda başladılar ve bu 20. yüzyılın başına kadar sürdü. Parrott Stuart, "Central Asia: Powers Replay Great Game" *RFE/RL*, 3 Şubat 1998. Elkhan E. Nuriyev, "The Ongoing Geopolitical Game in the Caucasus and the Caspian Basin: Towards War or Peace?" *Turkistan Newsletter*, Cilt:3, 16 Nisan 1999. Andrew Apostolou, "New Players in an old Game", *The Middle East*, Temmuz 1992, Sayı:213, s.5-6.

³⁸ Michael R. Gordon, "Yeltsin and West Clash at Summit Over Chechen War", *The New York Times*, 19 Kasım 1999. "In Words of Yeltsin and Clinton: Examining Terrorism and Human Rights", *The Associated Press*, 19 Kasım 1999. *Milliyet*, 19 Kasım 1999. Rajan Menon and Graham E. Fuller, "Russia's Ruinous Chechen War", *Foreign Affairs*, Cilt:79, Sayı:2, Mart/Nisan 2000, s.32-44.

³⁹ Jyotsna Bakshi, "Russia's National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change", *Strategic Analysis*, Cilt:24, Sayı:7, 2001, s.1278-1281.

olarak adlandırılan görüşe tamamen uyumlu bir politika izlediği de söylenemez. Putin, BDT içerisinde dayanışmaya önem vermesine rağmen Batı ile yakınlaşmayı da ihmal etmeyen bir strateji izlemektedir. Rusya'nın NATO'ya üye mi olmaya çalıştığı sorulduğunda, neden olmasın diye yanıtlayan Putin, Batıyla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin Rusya'nın yararına olduğunu farkındadır.⁴⁰

11 Eylül Sonrasında Bölge Ülkelerinin Politikalarında Değişiklikler

11 Eylül terör eylemleri, öncelikle terörün uluslararası bir sorun olduğu ve mücadelede tüm ülkelerin işbirliğinin zorunlu olduğunu göstermiştir. Artık terör örgütleri, birkaç ülkede ve kıtada aynı anda örgütlenip, farklı milletlerden kişilerle birlikte iletişim olanakları sayesinde çok rahat faaliyette bulunabilmekte ve eylemleri çok daha yıkıcı olmaktadır. 11 Eylül terör saldırılarından zarar gören ABD, istikrarsızlıkların olduğu bölgeleri terörün kaynağı olarak gördü. ABD'nin sadece ekonomik değil askeri açıdan da Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da istikrarsızlığın olduğu yerlerde varlığını gösterme politikası çerçevesinde Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle askeri işbirliğine gidip buralarda askeri üsler elde etmesi, Avrasya coğrafyasında bölgesel güçlerin üzerinde ABD'ye etki imkanı sağladı. ABD'nin terörle mücadele kapsamında bölgeye yönelik yeni stratejisi, Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan ile daha yakın ilişkileri beraberinde getirmiştir. ABD'nin bölgedeki varlığının, yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin demokratikleşmesi ve iç politik yapılarına da etki edebileceği yorumları yapıldı. Bunun ilk örneği Gürcistan'da yaşanan "Kadife Devrim" olmuştur. Azerbaycan seçimlerine giden süreçte benzer gelişmelerin bu ülkede de yaşanabileceği yorumları yapılmıştır. Ancak Azerbaycan'da yapılan seçimlerde, iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi, 125 sandalyeli parlamentoda resmi olmayan sonuçlara göre 64 milletvekilliği kazanırken, üç muhalif partinin oluşturduğu Azatlık Bloğu, altı milletvekilinde kalmıştır. Her ne kadar seçimlerde usulsüzlüklerin olduğu konusunda bazı gözlemcilerin ve AGİT'in açıklamaları olsa da muhalefetin pek fazla varlık gösteremediği, hem aldığı oylardan hem de % 46 gibi düşük bir seçime katılım oranının da gösterdiği gibi halkı sandığa yöneltme konusundaki etkisizliğinden anlaşılmaktadır. Esasen ABD'nin Azerbaycan'daki mevcut yönetimle bir probleminin olmadığı söylenebilir.⁴¹

Kafkasya Cumhuriyetleri'nin, NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde NATO üyesi ülkelerle olan askeri işbirliğinden memnun olan Türkiye, bu ülkeler arasında ABD destekli yeni bir işbirliği ortamı oluşturulmasından da

⁴⁰ a.g.e., s.1282.

⁴¹ *Azernews*, 8-9 Kasım 2005. "Kambersiz Meclis", *Hürriyet*, 8 Kasım 2005. Semih İdiz, "Ankara, Azeri Muhalefetine Sırtını Döndü", *Milliyet*, 8 Kasım 2005

memnundu. Gürcistan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüklerinin korunmasını Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının geleceği için gerekli gören Türkiye için ABD'nin bölgede etkisinin artmasını bu iki ülkenin güvenliğine yönelik daha etkin politikalar uygulanması anlamına geliyordu.

ABD'nin, 11 Eylül sonrası bölgede artan etkisinden rahatsız olan ülkelerden birisi İran'dır. İran, ABD'nin bölge ülkelerini kullanarak kendi güvenliğini daha kolay tehdit edebileceği ve kuşatılmışlığının daha belirgin olacağını düşünmektedir.

11 Eylül terör eylemlerinin, Soğuk Savaş dönemi sonrası olarak adlandırılan bir periyodu sona erdirdiği ve dünyada yeni bir dönemin başladığı yorumları yapılmıştır.⁴² Dünyanın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Kafkasya'da da yeni dengeler oluşturacak bir süreç başlamıştır.

Rusya, Çeçenistan'da "teröristlere" karşı mücadelesinde, Batı'nın destek olmasa bile eleştirilerde bulunmamasını ve Gürcistan'ı ise kendi etki sahasından çıkarma girişimine son vermesini istiyordu. 11 Eylül terör saldırılarından sonra Rusya Devlet Başkanı Putin, ABD'nin oluşturmaya çalıştığı terörizme karşı koalisyona girmekteki isteğini hemen belirterek, saldırıların sadece ABD'ye değil tüm insanlığa yönelik olduğunu ifade etti.⁴³ Rusya, Afganistan'daki terör grupları ile Çeçenler'i ilişkilendirerek Batı kamuoyundan Çeçenistan'da yürüttüğü savaşta destek ummaktaydı. Yine Gürcistan'ı da Çeçen teröristlere yardım ettiği için suçlayan Rusya, bu ülkeye de müdahale etmenin yollarını aradı.⁴⁴ 24 Eylül 2001'de Gürcü ve Abhaz birlikleri arasında çatışmalar olmuştur. Bölgedeki gerginlik, Kodor'un bombalanmasıyla daha da arttı. Abhazyaya bombalamadan Gürcistan'ı sorumlu tutarken, Gürcistan, uçakların Rusya'dan geldiğini iddia etmiştir. Rusya-Gürcistan ilişkileri ise daha da gerginleşmiştir.⁴⁵ Gürcistan parlamentosu, Rusya barış gücünün Abhazyadan üç ay içerisinde çekilmesini isteyen bir karar aldı. Rusya, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'ye verdiği destek ile de Çeçenistan ve Gürcistan'a yönelik serbest hareket etme imkanına sahip olacağını hesaplamıştır. Ancak ABD, Gürcistan'a Rusya'nın müdahalesi konusunda hassas olduğunu ve Gürcistan'a olan desteğini gösterdi.⁴⁶ Çeçenistan'da ise Rusya, kontrolü tamamen sağlama yönündeki girişimleri çerçevesinde çatışmaları sür-dürürken, bir yandan da Çeçen yetkililerle

⁴² "The New Enemy", *The Economist*, 15 Eylül 2001.

⁴³ Marsha Lipman, "Will Russia Join the War of the West?", *The Washington Post Online*, 19 Eylül 2001.

⁴⁴ Will Englund, "Attacks on US Affording Kremlin a New Boldness, Russia Put Pressure On Chechens, Deals In Arms With Iran", *Baltimore Sun*, 3 Ekim 2001.

⁴⁵ *Pravda*, "Abkhazia: Kodor George Tensions On", 23 Ekim 2001, (<http://english.pravda.ru/hotspots/2001/10/04/17143.html>)

⁴⁶ Şevardnadze 3 Ekim 2001'de ABD'ye resmi bir ziyarette bulundu. Zeyno Baran, "US Policy In The Caucasus and Caspian Region", *FDCH Congressional Testimony*, 10 Ekim 2001.

görüşmelere başladı. Rusya'yı temsilen Viktor Kazantsev'in ve Çeçenistan'ı temsilen Zakayev'in katıldığı görüşmelerde Za-kayev, çatışmaları sona erdirecek diplomatik ve politik bir çözüm bulunmasını istedi.⁴⁷ Bu görüşmelere karşın Rusya'nın, 11 Eylül terörist saldırılarından sonra Çe-çenistan'da halka yönelik daha sert bir politika izlediği insan hakları kuruluşlarınca ileri sürüldü.⁴⁸

Rusya, bir yandan 11 Eylül terör saldırılarından sonra Batı'nın Çeçenistan konusunda Rusya'ya daha anlayışlı davranacağını ve 11 Eylül sonrası uluslararası ortamdan yararlanacağını hesaplarken, diğer yandan bölge ülkelerinin hava sahalarını ABD'ye açmaları ve hatta ABD'ye üs vermelerinden rahatsızdı. Bu durum, ABD'nin askeri varlığıyla bölgeye yerleşmesi sonucunu doğurabilecek bir gelişme olarak algılandı. Kısa vadede ABD'nin bölgedeki etkisine engel olamayacağını bilincinde olan Rusya, ABD'ye açıkça karşı çıkmadı.⁴⁹ Yine Türkiye ve ABD arasındaki özel ilişki ve 11 Eylül saldırıları sonrasında terörle mücadelede daha da artan işbirliği dikkate alındığında, ABD'nin bölgeye yönelik ilgisinin artması Türkiye'nin de Kafkasya'da etkisini arttıracak bir gelişmedir. Rusya, bölgedeki güç mücadelesinde Türkiye'yi rakip olarak gördüğü süreçte ABD'nin varlığı ve Türkiye-ABD işbirliğini kaygı ile karşılayacaktır. Rusya-Türkiye ilişkilerinin geleceği de bu noktada önem taşımaktadır. Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'daki güç mücadelesinde diğer bölgesel güçlerden farklı olarak bölge dışı bir gücün, ABD'nin bölgede etkili olmasını istemiştir. Rusya ise, yukarı da ifade edildiği gibi, özellikle 1993 yılından itibaren 'Yakın Çevre' doktrini ile birlikte Batı karşısı bir çizgiye yöneldi ve bu çerçevede, ABD ve Türkiye'yi işbirliği yapılabilecek ülkeler değil rakipler olarak değerlendirdi.⁵⁰

11 Eylül saldırılarından sonra Rusya ile NATO arasında daha yakın ilişki kurulması için girişimler de Rusya ile Batı arasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumlanmıştır.⁵¹ Rusya, ABD'nin Anti-Balistik Füzeler Antlaşması'ndan çıktığını açıklaması karşısında da fazla bir tepki göstermeyerek, Batı ile yakınlaşmak istediği izlenimini vermiştir.⁵² Türkiye-Rusya ilişkilerindeki ilerleme ve iki ülkenin bölge

⁴⁷ Francesca Mereu, "Caucasus: Russian, Chechen Envoys Hold First Face to Face Talks On Ending War", *RFE/RL*, 19 Kasım 2001.

⁴⁸ Human Rights Watch World Report 2002, (<http://www.hrw.org/wr2k2/europe16.html>)

⁴⁹ "US Forces to Stay Longterm In Former Soviet Republic Uzbekistan", *Deutsche Presse*, 7 Kasım 2001.

⁵⁰ Marshall Ingwerson, "The Turks Are Coming, Cry Russians In Their Ex-Empire", *Christian Science Monitor*, , Cilt:87, Sayı:21, 26 Eylül 1995.

⁵¹ Mike Peacock, "NATO-Russia-Britain, Blair Pushes for a New NATO/Russia Relationship", *Reuters*, 17 Kasım 2001.

⁵² Ahto Lobjakas, "Russia: Analysts Ponder Integration Into Euro-Atlantic Community", *RFE/RL*, 16 Ocak 2002.

enerji kaynaklarının taşınması konusunda işbirliğine girmeleri, Kafkasya'daki istikrarın sağlanması açısından olumlu bir etkide bulunacaktır. Türkiye-Rusya ilişkileri açısından önemli bir başka gelişme de 5-6 Aralık 2004 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Putin'in Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretidir. 1972 yılında Yüksek Sovyet Başkanı Nikolay Podgorni'nin ziyaretinden sonra ilk defa Devlet Başkanı düzeyinde resmi ziyaretir. Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomik boyuttan politik ve askeri işbirliği boyutunu da içerecek şekilde gelişmesi, Kafkasya'da güvenlik ve istikrara katkıda bulunacak ve Kafkas İstikrar Paketi tarzı girişimler mümkün olabilecektir.

11 Eylül saldırılarından sonra Rusya'nın Batı ile olan ilişkilerinde gelişme işaretleri görülmekle birlikte, temel görüş ayrılıklarının olduğu noktalarda bir uzlaşmaya varıldığını söylemek güçtür. Rusya, belki Çeçenistan'da Batı'nın eleştirilerinden uzak daha rahat hareket edebilecektir. Ancak Gürcistan'a yönelik politikalarında Rusya'nın serbest olacağını söylemek güçtür. Bunun yanında, Putin'in Batıya yönelik açılımları ve Rusya'yı Batılılaştırma çabaları ciddi adımlar olarak değerlendirilse bile, Rusya'nın iç politikasından ve kamuoyundan kaynaklanan sınırlamalar vardır. Bir kamuoyu yoklamasına göre, Rusya halkının üçte ikisi Rusya'nın kendi yolunu çizmesi gerektiğini ve Batı'nın Rusya'nın düşmanı olduğunu düşünmektedir.⁵³ Rus milliyetçiliği de Batı ile Rusya'nın bütünleşmesinin önünde engeldir. ABD ile silahlanmaya dayalı bir rekabetin içerisine giremeyeceğinin bilincinde olan Rusya yönetimi, güvenlik kaygılarını Batı ile yakın ilişki yoluyla azaltma amacındadır. Bunun gerçekleşebilmesi için Rusya'nın, Sovyetler Birliği döneminden kalan Batı ile rekabet eden süper güç, "imparatorluk" psikolojisini bırakıp, farklı bir bakış açısı ile Batı ile ilişkilerini yürütmesi gerekir. Bu noktada Rusya'nın doğal olarak yaklaşabileceği ülkeler, Avrupa Birliği (AB) ülkeleridir. Rusya'nın AB'ye yaklaşması, Kafkasya'da istikrara da olumlu etki yapabilir. Avrupa ile yakın ilişkileri olan bir Rusya, Kafkasya'da askeri girişimlerde bulunmak konusunda daha az istekli olacaktır. Fakat Rusya'nın, ABD ve Avrupa'dan baskı gelmeyeceğini düşünerek Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde etkisini arttırmak için baskı yapması, bölgesel istikrara yönelik bir tehdit oluş-turabilecektir. Kafkasya'da bölgesel güçler olan Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesi de Rusya'nın Batı ile yakınlaşmaya dayalı bir dış politika izlemesiyle mümkündür. Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ulus devlet anlayışına dayalı politikası bölgesel istikrara katkıda bulunmuştur. Sovyet İm-paratorluğu'nun dağılmasından sonra Rusya'nın da benzer bir politikaya

⁵³ Richard Pipes, "Russia: Russia Embraces the West", *Wall Street Journal*, 14 Kasım 2001.

yönelmesi hem bölgesel hem de uluslararası istikrar için gereklidir.⁵⁴ Böyle bir politika Rusya'nın da ulusal çıkarlarına hizmet edecektir. Rusya, Kuzey Kafkasya'da devam eden çatışma noktalarıyla sürekli ilgilenmek durumundadır. Kuzey Osetya-İnguşetya gerginliği, Kabardino-Balkar Cumhuriyeti'nde Nalçik şehrinde yaşanan şiddet olayları Kuzey Kafkasya'daki gerginliğin artarak devam edeceğinin işaretleridir.⁵⁵

ABD'nin bölgeye yönelik politikalarındaki değişimler de Kafkasya'da güvenlik üzerinde etkilidir. Rusya merkezli oluşumlara karşı bölgesel bloklama ile yanıt verme politikasına yönelen ABD'nin stratejileri sonucu GUAM gibi örgütlenmeler doğmuştur. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın üyesi olduğu daha sonra Özbekistan'ın da katıldığı teşkilatın önemi, bu ülkelerle ABD arasındaki gelişen ilişkilere paralel olarak artmıştır.⁵⁶ Rusya, GUAM tarzı girişimleri BDT'nin yapısına tehdit olarak görmektedir.⁵⁷ Rusya, ABD'ye terörizmle mücadelede destek verirken, BDT'yi bozmaya yönelik girişimlerini durdurmasını istemektedir. Bu noktada stratejik konumu sebebiyle Gürcistan, temel güç mücadelesinin olduğu ülke durumundadır. Gürcistan, Azerbaycan ile birlikte ABD'nin müttefiki Türkiye ile yakın ilişkileri olan ve BDT'den giderek uzaklaşan bir ülke görünümü çizmektedir.⁵⁸ Bu durum, özellikle Rusya yönetimi içerisinde yer alan Batı ile işbirliğine kuşkuyla bakan çevrelerde tedirginlik yaratmaktadır. Kafkasya'da Rusya'ya karşı oluşumların içerisinde olmayan ve topraklarında Rus askeri üslerinin bulunması konusunda itirazı olmayan Ermenistan, Rus yönetimi açısından 11 Eylül'den sonra ön plana çıkmıştır. Ermenistan'ın İran ile doğal gaz boru hattı konusunda girişimlerde bulunması, Ermenistan'ın enerji açısından Rusya'ya bağımlılığını azaltacağından Rusya'da tedirginlik yaratmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, 14-15 Eylül 2001 tarihinde Ermenistan'a yaptığı ziyarette, iki ülke arasındaki bağları kuvvetlendirmek

⁵⁴ Zbigniew Brzezinski "Living With Russia" başlıklı makalesinde Putin'in daha çok Çar Büyük Petro'ya benzediğini belirtirken, Yuri Andropov'un Putin'in Rusya'nın Atatürk'ü olmadığını söylediğine işaret etmektedir. Kısaca Brzezinski'ye göre Putin Rusya'yı İmparatorluk kendisini ise Çar olarak görme eğilimindedir. Bkz., Zbigniew Brzezinski, "Living With Russia", *The National Interest*, Sonbahar 2000, s.12-13.

⁵⁵ İhsan Çomak, "Nalçik Olaylarının Düşündürdükleri", *Journal of Turkish Weekly*, (<http://www.turkishweekly.net>)

⁵⁶ GUAM eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'nın üyesi olduğu, ABD desteği ile kurulmuş bir yapılanmadır. GUAM ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., (<http://www.guam.org>)

⁵⁷ Bu noktada, güvenlik endişesiyle kurulan Şangay Forumu'nun da Batı etkisinin artmasıyla öneminin azalacağı söylenebilir. Sinan Oğan, "Rusya'nın İkinci Afganistan Çıkmazı", *Stratejik Analiz*, Cilt:2, Sayı:19, Kasım 2001, s.58-59.

⁵⁸ *Yeni Azerbaycan*, "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Arasında Güvenlik ve İşbirliği Hakkında Anlaşma İmzalanıyor", 28 Aralık 2001.

amacıyla temaslarda bulunmuş ve Ermenistan'daki Rus askeri personelinin yasal durumu ile ilgili anlaşma imzalanmıştır.⁵⁹ ABD'nin, Charles Krauthammer'ın "Demokratik Realizm" olarak adlandırdığı politikayla diğer ülkelere müdahaleci bir stratejiye yönelmesi ve bu politikanın Kafkasya'ya da uzanması, Kafkasya'da güvenlikle ilgili yeni parametrelerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.⁶⁰

Sonuç

Kafkasya'daki güvenlik sorunları, 1991 yılında bağımsız olan ülkelerin yaşadıkları iç isitkrarsızlıklar ve yeniden yapılanma süreçleri ve bölge ülkelerinin birbirlerine olan güvensizlikleri tarafından beslenen toprak bütünlükleri konusunda duyarsız olmaları gibi nedenlerle ortaya çıkmış ve bölgesel güvenlik ve işbirliği mekanizmalarının zayıflığı sebebiyle de kolay çözülemeyecek bir noktaya erişmiştir. Hegemon gücün önce zayıflaması daha sonrada bölgeden adım adım çekilmesiyle birlikte, etnik temelli sorunlar toprak talepleriyle birlikte ortaya çıkarak ülkelerin yapılanma çabalarının uzun sürmesine neden olmuştur. 11 Eylül sonrasında uluslararası alanda hegemon olan bir gücün, Kafkasya'da etkin olması güvenlik sorunlarının çözümlü konusunda yardımcı olabilir. Ancak hegemonyaya dayalı istikrar, bölgesel güvenlik mekanizmaları olmaması halinde sürekli olmayacaktır. Oluşturulacak güvenlik mekanizmaları tüm bölgesel güçleri kapsamalıdır. Kafkasya'da etkili olan bölgesel güçler, aynı zamanda birden fazla sayıda bölgede de etkili olduklarından iç içe geçmiş güvenlik çemberlerinin oluşturulması ve buna uygun kriz yönetimi ve çatışmaları önleme mekanizmalarının kurulması etkili olacaktır. Brzezinski'nin önerdiği biçimde, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndaki "Avrupa" sözcüğü "Avrasya" olarak değiştirilmelidir. Avrupa güvenlik sisteminin tüm Avrasya coğrafyasına yayılması, Orta Asya bölgesinin de o güvenlik sistemi içerisine girmesine yol açacağından Kafkasya'da da istikrara hizmet edecektir.⁶¹

Bölge ülkeleri de aralarındaki bağımsızlıklarından beri var olan hatta daha önceye dayanan sorunları çözmeye çalışmalıdırlar. Bu noktada adımların atılması, bir güvenlik sistemi oluşturulmasının temelidir. Bunun için Kafkasya ülkeleri, birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygılı olmalı ve bu konudaki uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelidirler. Bu noktada Ermenistan'ın durumu dikkat çekicidir. Tür-

⁵⁹ Vladimir Socor, 'Armenia's Reliance on Russia Increase After Putin's Visit', *Jamestown Foundation Monitor*, Cilt:7, Sayı:171, 19 Eylül 2001. Sedat Laçiner, "11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) Ve Ermeni Sorunu", *Stratejik Analiz*, Cilt:2, Sayı:19, Kasım 2001, s.44-45. Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var? Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt:2, Sayı:19, Kasım 2001, s.32-38.

⁶⁰ Demokratik Realizmin açıklaması için bkz., Charles Krauthammer, "In Defence of Democratic Realism", *The National Interest*, Sonbahar 2004, s.15-25

⁶¹ Zbigniew Brzezinski, "Living With Russia", *The National Interest*, Sonbahar 2000, s.5-16.

kiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulamamasının nedeni, bu ülkenin soykırım iddialarının yanı sıra Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması ve Azerbaycan topraklarının % 20'sinin işgal altında bulunmasıdır. Bu sorunların bir an önce çözülmesi için Ermenistan'a baskıda bulunulması gereklidir.⁶² Gürcistan'ın sorunlarının da bu ülkenin toprak bütünlüğü içerisinde çözülmesi önemlidir. Bölge enerji kaynaklarından tüm ülkelerin bir şekilde yararlanmasının sağlanması ve Kafkasya'da sürdürülebilir bir kalkınma sürecinin başlaması, sorunlara kalıcı çözümler bulunmasının temelidir.

⁶² 23 Ağustos 1990 tarihinde yayınlanan Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesi "*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir*" demektir. Bağımsızlık bildirgesine 1995 yılında kabul edilen Ermenistan Anayasası'nda da atıf vardır. Yine Ermenistan Parlamentosu'nda zaman zaman Türkiye-Ermenistan sınırını düzenleyen 1921 Kars Antlaşması'nın tanınmaması gerektiği şeklinde konuşmalar yapılmaktadır. Ermenistan'ın, 1992 yılında o zamanki adıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na-AGİK- (1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı – AGİT - olarak değiştirilmiştir.) üyeliği ile sınırların değişmezliğini kabul ettiği düşünüldüğünde Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki Batı Ermenistan ifadesi ve 1921 Kars Antlaşmasının sorgulanması Ermenistan'ın uluslararası yükümlülükleriyle de çelişmektedir. Konu ile ilgili olarak bkz., Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters Of The Ter-Petrosyan and Kocaryan Era", *The Review Of Armenian Studies*, Cilt:1, Sayı:1, 2002, s.90-104. Kamer Kasım, "Ermenistan'ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemlerinin Temel Parametreleri", *Stratejik Analiz*, Temmuz 2002, s.42-50. Kamer Kasım, "Russian-Armenian Relations: A Strategic Partnership Or Hegemonic Domination", *Review of Armenian Studies*, Cilt:1, Sayı:2, 2003, s.25-35.